

Makale Geliş Tarihi | Received: 25.11.2022

E-ISSN: 2148-9327

Makale Kabul Tarihi | Accepted: 20.04.2023

<http://dergipark.org.tr/kilikya>

Araştırma Makalesi | Research Article

STOA FELSEFESİNDE DÜŞLER VE DÜŞ GÖRENLER

Melike MOLACI*

Öz: Antikçağ insanı için düş görme bugün anlamakta hayli zorlanacağımız bir deneyimdi. Düşlerin, düş görenlerin ve düşleri yorumlayanların doğası Antikçağın sıradan insanları için olduğu kadar filozoflar, bilginler ve bilgeler için de merak konusuydu. Düş görme deneyimini araştıran Antikçağ filozofları birbirinden oldukça farklı sonuçlara ulaşmışlardı: Bir yanda düş görmeyi mistik bir deneyim, düşleri yorumlamayı da ustaca yahut kahince bir iş sayanlar vardı, öte yanda bunun aksini düşünen, hem düşlerin tanrısallığını hem de düş yorumculuğunu reddeden filozoflar bulunuyordu. Bununla birlikte bu karşıt kutupları uzlaştırmanın bir yolunu bulmuş görünen bir Antikçağ okulu, Stoacılık vardı. Stoacılar düşlere ve düş yorumculuğuna ilişkin yaklaşımlarıyla her iki görüşü de belirli bakımlardan benimsemiş, kehanete ve onun özel bir türü olan düş yorumculuğuna dair kuramlarıyla hem akla hem de inanca yer açmanın yollarını aramışlardı. Stoacıların bu konu hakkındaki görüşleri bugün için tali ve belki de anlamsızdır, fakat Antikçağ filozoflarının böyle bir konu hakkında ne düşündüklerini ve nasıl bir yol bulduklarını anlamaya çalışmak bilimle sözde bilimin, mistisizmle fizyolojinin, akılla inancın sınırları üzerine düşünmemiz için bir çağrıdır. Dolayısıyla bu çağrıyı dinlemek ve Stoacı düş görme deneyimini ayrıntılı olarak incelemek bu yazının amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda yazıda “bilimsel bir mistisizm” ya da “mistik bir bilimcilik” şeklinde tanımlanmaya olanak veren Stoacı yaklaşım incelenmekte ve bunun tutarlı bir düşünme olup olmadığı tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Stoacılık, Düş, Düş Yorumu, Kehanet, Bilim, Mistisizm.

DREAMS AND DREAMERS IN STOIC PHILOSOPHY

Abstract: For the ancients, dreaming was an experience that we find quite difficult to understand today. The nature of dreams, dreamers and interpreters of the dreams was a matter of curiosity for philosophers, scholars and sages as well as for the ordinary ancients. Ancient philosophers who enquired the experience of dreaming reached quite different conclusions: there were philosophers who regarded dreaming as a mystical experience and oneiroscopy as a skilful or prophetic work, on the other hand, there were those who thought otherwise and rejected both

* Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türkiye | Necmettin Erbakan University, Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Philosophy, Turkey.

melikemolaci@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-8128-7706

Molacı, M. (2023). Stoa Felsefesinde Düşler ve Düş Görenler. *Kilikya Felsefe Dergisi*, (1), 80-94.

the divinity of dreams and oneiroscopy. However, there was an Ancient school, Stoicism, which seemed to have found a way to reconcile these opposing poles. The Stoics adopted both views in certain respects with their approach to dreams and oneiroscopy and sought ways to make room for both reason and belief with their theories on divination and its special type, oneiroscopy. The views of the Stoics on this subject are subsidiary and meaningless today but trying to understand what the ancient philosophers thought about such a subject and how they found a way is a call for us to reflect on the limits of science and pseudoscience, mysticism and physiology, reason and belief. Therefore, it is the purpose of this article to follow this call and to examine the Stoic dreaming experience in detail. For this purpose, the Stoic approach, which can be defined as a “scientific mysticism” or a “mystical scientism”, is examined and it is discussed whether this is a consistent thinking.

Keywords: Stoicism, Dream, Oneiroscopy, Divination, Science, Mysticism.

1. Giriş

Bizim için düşler genellikle geçmiş yaşantıların, gündelik deneyimin, ruhsal hallerin ve fiziksel koşulların bileşimidir. Bugün gelecekte haber veriyor diye düşleri “anamlı” bulmaz, olacak olanı bildirip bizi teskin ettiklerine de pek inanmayız. Düşlerimizde ne çözülecek bulmacalar ne gelecekte haberler ne de tanrısal müjdelere vardır. Düş görürken kendimizi etkin varlıklar olarak duyumsarız, öyle ki bize bir şeyler görünmez, onları bizzat biz görürüz; bir filmi ya da öyküyü andıran düşlerimizin başrolünde başkalarına da yer vermeyiz. Düşlere maruz kalmadığımız gibi düşümüzde düş görüyor olduğumuzu söyleyen birine pek rastlamayız. Düşlerimize tanrısal güçler, bilge insanlar ya da uzak atalarımız pek konuk olmaz, gerçi onları gördüğümüzde bundan etkileniriz ama hiçbir zaman kendimizi bütünüyle edilgin bir varlık yerine koymaz, düşlerin efendisi olmaktan vazgeçmeyiz. Düşlerimizin gizli anlamlarla ya da yorumlanmaya muhtaç imlerle dolu olduğuna zaman zaman inansak da bu konuda felsefi yahut “bilimsel” bir soruşturma yürütmeyiz.¹

Oysa Antikçağ insanları için düşler anlam hazineleri ya da im sistemleriydi; donuk düşünceler düşlerde canlanıyordu ve insanlar bu canlı imgelerle anlam üretiyorlardı. Antikçağ insanı düş görmeyi bugünden ya da dünden ziyade geleceğe yönelik bir etkinlik, anlamakta hayli zorlanacağımız özel türden bir deneyim sayıyordu. Geleceğe dair olayların habercisi olan düşler, bazen geleceği kabullenmelerine bazen de harekete geçmelerine neden oluyordu. Onlar için düşler gündelik yaşama kılavuz olmalarının yanı sıra tanrısal mesajlar ve ahlaki öğütlerle doluydu, bu özel deneyim bilginin yanı sıra inancı da sağlama sağlıyordu. Bu insanlara nerede ve kim olduklarını, nasıl davranmaları ve ne ummaları gerektiğini söyleyen bizzat düşlerdi. Dahası düşler canlı imgelerle örülüydü, soyut düşüncelere gerçeklik ve somutluk kazandıran düşlerdi. Antikçağ insanı düşleri aracılığıyla zaman, kozmik tarih, ruh, insan ve benlik gibi soyutlamalara görsel bir varoluş kazandırabiliyor ve düşlerin ayrıklımlarından dünyanın tasarımını oluşturabiliyordu (Miller, 2015: 17-18). Düş görme deneyimi ortalama insan kadar bilge, bilgin ya da filozoflar için de önemliydi. Gündelik kaygıları

¹ Antik ve modern çağların düş görme deneyimine ilişkin yaklaşımları için bkz.: (Harris, 2009: 23-90).

aşan bu insanlar, düşlerin doğasına, düş görenlerin özelliklerine, düşün işlevlerine, anlamlarına ve yorumlanmasına özel bir ilgi göstermişlerdi. Düş görme deneyiminin bileşenlerini, yani düşleri, düş görenleri, düste görünenleri ve düşleri yorumlayanları, bir arada soruşturmuşlardı: Düşlerin içeriğini düş görenlerin mizacı, eylemleri ya da halihazırdaki halleri belirliyordu, fakat düste görünen özel biriyse bu durumda düşün, onu görenin koşullarıyla açıklanması her zaman mümkün olmuyordu. Düşü görenin ve düste görünenin asimetrisi zengin anlam katmanlarına yol açıyor, üstelik düşü görenle onu yorumlayan aynı kişiye bambaşka bir yorumlama pratiğine ihtiyaç duyuluyordu. Buna karşın düş yorumcuları her zaman “özel” yeteneklere sahip kahinlerdi; düşlere maruz kalan insanların aksine düşlere anlam katan bu özel insanlar, düşlerin doğasını anlamayı sağlıyorlardı.²

Ortalama insandan farklı olarak filozoflar ve bazı hekimler düşlere “bilimsel” bir ilgiyle yaklaşıyorlardı. Kimi bütün düşleri kimi bazılarını muteber buluyordu, kimi de hiçbir düşe itibar etmiyordu. Apaçık yahut muğlak olsun, neredeyse bütün düşlerde hakikatin ifade edildiğini düşünenler vardı; bu insanlar için düşleri yorumlayacak kişi de belirli niteliklere sahip olmalıydı. Onlar için düşler muteber bilgi kaynaklarından biri olduğu için aynı zamandan olanaklı bir araştırma nesnesiydi. Hatta onlar için düş yorumculuğu kehanet sanatının bir türü olarak alındığı ölçüde metodolojik bir araştırmaydı; bu konuda akıl yürütmeler, çıkarımlar ve tanıtılmalar yapılabilirdi (Cicero, 1923: II.130; Artemidorus, 2012: I.1-12). Hepsini olmasa da bazı düşleri önemli bulanlar, cari durumların ya da geleceğe yönelik olayların işaretlerini imgelerde arıyorlardı. Evrenin düzeni insanda yinelenildiği için gök cisimlerinin hareketleri bedende birtakım anomalilere yol açabilirdi ve uyanıkken hiçbir şeyin farkında olmayan insan, düşleri sayesinde bedeninden haberdar olabilirdi. Özellikle uykuda beden ve ruh sağlığına ilişkin mesajlar içerildiğini düşünen hekimler için düş, hastalıkların tanınması ve tedavisi için kullanılan bir araçtı (Hippocrates, 1931: 422-429; Galen, 1823: 833-834). Konuya kuşkuyla yaklaşanlar, düşleri yanlış fikirlere ve eylemlere yol açan hurafelere eş tutuyor, düşlerde gördüğümüz imgelerin boş görüntülerden ibaret olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu filozoflar düşlerin bilimsel bir araştırma nesnesi olmadığını göstermek için bilimsel yollarla düşleri araştırıyorlardı: Onlara göre bilim akli, düşler ise akıldışıydı; düşlerin gözlenmesi ve anımsanması güç olduğu için kaydedilmesi de olanaksızdı. Anlamsız düşler söz konusu olduğunda bunların nasıl değerlendirileceğini belirlemek çok zordu, anlamlı düşleri anlamsız olanlardan ayırmaya yarayan bir ölçüt yoktu. Ayrıca tanrıların uyanık ve akli başında bir hal yerine, düşler aracılığıyla insanlara mesajlar iletmesi hiç de makul değildi. Onlara göre kehanet sanatı diye bir şey yoktu, dolayısıyla düş yorumlama yöntemden, ilkelerden ve kanıtlardan yoksun olduğu için bilime, sanata ya da felsefeye en uzak şeydi (Cicero, 1923: II.125-127; II.145-146).

Antikçağ filozoflarının düş, düş görme ve yorumlama hakkında birbiriyle çelişen bu görüşleri, bizi düşler hakkında düşünmeye çağırır; ancak bu çağırışı yanıtlamak için birtakım sınırlandırmalar yapmamız ve bazı problemleri belirginleştirmemiz gerekir.

² Antikçağda düşlerin yeri, işlevi ve sınıflandırılması ile düş görenlerin ve yorumlayanların nitelikleri için bkz.: (Dodds, 1951: 102-134; Kessels, 1969: 389-424; Burkert, 1987 :111-114; 195-196; 314-332; Oberhelman, 2013: 1-30; Miller, 2015).

Nitekim Penelope'nin eşiğinde durduğu iki kapıdan³ (Homeros, 2006: XIX.560-67) Augustinus'un ortak hafızaya ve gizil düşüncelere ulaştıran düşlerine (1965: XVIII.18) değin, Antikçağda düşleri düşünmeyen filozof yok gibidir. Bu yüzden Herakleitos'tan Aristoteles'e uzanan kuşkucu hat ile Pythagorasçı-Platoncu mistisizmi iki ayrı yaklaşım olarak belirlemek iyi bir başlangıç noktası sağlar. Böylece düşlerle ilgili tartışmanın "bilim/sözde-bilim" ya da "mistisizm/fizyoloji" ikiliklerine aktarılabilmesi mümkün olur. Bu ikilikler bağlamında hangi düşlerin muteber olduğu, onların nasıl yorumlanması gerektiği, (eğer bir anlamı varsa) düşün anlamını belirleyen kim olduğu, düşü gören ile yorumlayan aynı kişi ise ne yapılması gerektiği gibi sorular, Aristoteles sonrası felsefenin yanıtlamaya ve yanıtlarken de öncel düşünceleri uzlaştırmaya çalıştığı yeni düşünce alanları açar. Bu problemler kılavuzluğunda kehaneti ve düşleri özel olarak inceleyen Stoacı düşünce farklı bir yaklaşım sunar. Stoacılar düşün doğasını, kaynağını ve işlevini, düş görenin ve yorumlayanın özelliklerini ayrıntılı olarak inceledikleri sırada bahsi geçen iki konumu uzlaştırmının bir yolunu bulurlar; düşlerle ilgili kuramlarında hem "teolojik" hem de "fizyolojik" temellendirmelere başvururlar. Pythagorasçı mistisizmle Aristotelesçi fizyolojiyi bir araya getirip akla ve inanca aynı anda yer açan bir kuram geliştirirler. Dolayısıyla bu yazıda Antikçağın düşlere ilişkin soruşturmasını bir süreliğine de olsa karara bağlayan Stoacıların bunu nasıl gerçekleştirdikleri incelenecektir. Bu amaç doğrultusunda ilkin Stoacılar önce düşü, düş görenlere ve düşü yorumlayanlara dair ne düşünüldüğü incelenecek; ardından Stoa felsefesinde düşlerin doğası, işlevi ve kaynağı soruşturularak düşü görenlerin ve yorumlayanların kim olduğu tartışılacaktır.

2. Düşlere Dair İki Yaklaşım

Sokrates öncesi filozoflar, Sokrates, Platon, Aristoteles ve Helenistik okullar düşleri araştırmış ve farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Bazıları düşleri ve kehaneti önemsiz görüp reddetmiş, bazıları da bu konu hakkında önemli kuramlar ileri sürmüştür. Söz gelimi herkeste ortak olan *logos*'u iştmeyenlerin uyumakta olduklarını söyleyen Herakleitos (2005: fr. 1; 21; 26; 73; 89), kehaneti bütünüyle reddeden Ksenophanes (Cicero, 1923: I.5) ve tanrıların insanlarla ilgilenmediğinden emin olan Epikouros (Cicero, 2012: I.56) düşleri de "anlamsız" imgelerden saymış olmalıdır.⁴ Ancak onların

³ *İlyada*'da Patroklos'un Akhileus'a düşünde görünmesi ile Troya Savaşı'na ya da Hektor'un ölümüne ilişkin diğer düşler (Homeros, 2007: II.23; XXII.199; XXIII.68) ilk örnekler olarak karşımıza çıksa da düşler ve nitelikleri hakkındaki ilk belirlenim *Odysseia*'da yapılır. Penelope'nin taliplerinin ölüm yolculuğunda kıyısından geçtikleri bir Düş Ülkesi vardır (Homeros, 2006: XXIV.10-14) ama Penelope'nin boynuzdan ve fildişinden yapılmış düş kapısında bekleyişi, bazı düşlerin aldatıcı bazılarının ise güvenilir olarak düşünüldüğünü gösterir. Düş kapıları için ayrıca bkz.: (Amory, 1966; Kessels, 1978: 100-103).

⁴ Herakleitos'un düşlere nasıl yaklaştığını kestirmek hayli zordur. Nitekim uyumakta olan ruhun *logos* ile olan bağı zayıfladığı için düşlerin hakikatten uzak görüntülerden ibaret olduğu ileri sürülebilir (Çakmak, 2005: 3-4; Osmanoğlu, 2017: 145). Buna karşın Khalkidios'a göre Herakleitos aklımızın evreni yöneten ve yönlendiren tanrısal *logos* ile ilişkili olduğunu düşünür ve gelecekte gerçekleşecek olayların uyurken dingin halde bulunan zihne bildirildiğini, böylece düşlerde bilinmeyen yerlerin, yaşayan ya da ölen insanların imgelerinin ortaya çıktığını düşünür. Bu ise tanrısal *logos*'tan kaynaklanan düşlerin, dolayısıyla kehanetin geçerli ve yararlı olduğu anlamına gelir (von Arnim, 1964: II.198). Ksenophanes'in kehanete ve düşlere karşı olduğuna yönelik iddia Homeros ile Hesiodos'a yönelttiği antropomorfizm eleştirilerine bağlanır

görüşlerini onaylamayan, düşlerdeki imgeleri anlamlı bulan ya da bunları makul şekilde açıklamaya çalışan pek çok filozof vardır. Mesela Pythagoras ve öğrencileri ruhun uykudayken duyulardan sıyrılıp kendi doğasına döndüğünü düşünürler ve uyku sırasında prangalarından kurtulan ruhun, sayısız ruhla sohbet ettiğini ve evreni dolaştığı için geleceği gördüğünü söylerler (Cicero, 1923: II.119). Yine Demokritos'un düş görme ve yorumlama hakkındaki fikirlerini Aristoteles'in tanıklığıyla öğrenmemiz mümkündür: Demokritos'a göre birtakım hareketlerle oluşan imgeler uyuyan ruha ulaşır. Bu hareketler gündüz vakti daha kolay dağılıp çözülürler, oysa bunların etkisi gece daha yoğun hissedilir. Uyuyanlar en küçük hareketlere bile duyarlı oldukları için uyumakta olan bedende pek çok duyum ortaya çıkar, böylece gelecekte gerçekleşecek olayları önceden bildirmeye yarayan imgeler üretilebilir (2022b: 464a).

Demokritos'un fizyolojik açıklamasını kabul etmeyen Sokrates, düşlerin tanrılar tarafından gönderildiğinden emindir. Ölümün arifesinde düşler tarafından rahatsız edilir, bunları anlamaya çalıştığı son saatlerini de şiirler yazarak geçirir (Platon, 2012: 60e-61c), hatta infazının ne zaman gerçekleşeceğini de o meşhur düşten öğrenir (Platon, 2020: 44a-c). Ayrıca *Savunma*'da belirttiğine göre tanrılar insanlara bir şeyler yaptırmak istediklerinde düşleri gönderirler (Platon, 2016: 33c). Ancak öğrencisinin düşlere yaklaşımı ikircimlidir: Platon bir yandan Sokrates'in tavrını paylaşır, öte yandan düşleri kösnül arzuların ve uygunsuz düşüncelerin oyun alanı olarak görür. Nitekim üstü örtülen her şeyin düşlerde açığa çıkması ve uyanırken akıllı yanını dinleyen ruhun düşlerle alt üst olup kargaşaya sürüklenmesi muhtemeldir. Zihnin bu kargaşadan kurtulmak için iyi düşüncelerle uykuya dalması ve daima akıllı yanına kulak kesilmesi gerekir (1958: 571b-572b). Bunun yanı sıra Platon derin ve düşsüz uykularda içsel hareketlerin bütünüyle yatıştığını, buna karşın güçlü hareketlerin süregiden etkisiyle düşlerin ortaya çıktığını ileri sürer. Buna göre düşler, uyanırken duyumsanan nesnelere benzeyen imgelerden oluşur (2001: 45d-e). Düşlerin yorumlanması söz konusu olduğunda ise Platon'a göre Tanrı, geleceği görme bilgisini akıldan yoksun yana bahşetmiştir; aklın kudretini bağlayan uyku, akıl hastalığı ya da esrime hallerinde yolumuzu şaşırıp geleceği görmemiz mümkündür. Fakat düşümüzde işittiğimiz ya da gördüğümüz şeyleri anımsayıp bunlar üzerine düşünmemiz mümkün olmayacağı için Tanrı bu görevi bilgelere vermiş ve bu yüzden "peygamberler soyu (*prophētōn genos*)"nu ortaya çıkarmıştır (2001: 71e-72b).

Uykunun, uyanıklığın ve düşün ne olduğunu, nasıl oluştuğunu ve ne işe yaradığını ayrıntılı olarak inceleyen Aristoteles düşleri fizyolojik olarak açıklar ve düşlerin yorumlanmasıyla ilgili Platoncu görüşlere kuşkuyla yaklaşır. Nasıl ki uyku ve uyanıklık birincil duyu organının işlevine bağlıysa, düş de imgeleme (*phantastikon*) ait olması bakımından buraya bağlıdır (2002c: 455b). Aristoteles'e göre düşler "duyumların hareketinden ileri gelen ve uykuda gerçekleşip uyku sürdüğü müddetçe devam eden hayallerdir/imgelerdir (*phantasma*)" (2002a: 462a31-32). Buna göre duyumlardan doğan

(Osmanoğlu, 2017: 144). Epikouros'un kehanete yönelik olumsuz tutumu açık olmakla birlikte düşlerin nasıl oluştuğuna dair aşağıda bahsi geçen Demokritosçu açıklamayı sürdürmüş olması muhtemeldir.

hareketler yalnızca uyanık haldeki bedende ortaya çıkmaz, özellikle duyuların dinlendiği gece vaktinde ortalık yatıştığı için imgeler görünür hale gelir ve eğer içsel hareket büyük ölçüde durulursa görüntüler daha temiz ve açık olur (2002a: 460b29). Uyumakta olanların en küçük hareketlere bile duyarlı oldukları dikkate alınırsa düş görmenin hareketin iletilmesiyle ilgili olduğu anlaşılır; zira duyumlardan kaynaklanan dışsal hareketler düş görenlerde içsel hareketlere yol açar (2002a: 464a10-15). Bu ise düş görenin doğasına bağlı hareketlerin dışsal bir kaynaktan doğduğunu gösterdiği kadar hangi düşlerin muteber sayıldığını da anlamayı sağlar. Gün içinde gerçekleşen eylemler bazı düşlerin nedeni ya da belirtisi olabilir; düşler sayesinde hastalıklara tanı konulabileceği gibi uygun tedavi yöntemleri de uygulanabilir. Düşleri olayların nedeni (*aitia*) ya da belirtisi/imi (*sēmeia*) saymak bazı durumlarda kabul edilebilir olsa da, aslında düşlerin “denk gelişler (*symptōmata*)” olarak düşünülmeleri gerekir (2002b: 462b13-27). Nitekim eylemin başlangıcı düş görenin kendisi değilse, yani düşlerde görülen, kişinin gündelik yaşamıyla hiç de ilgisi bulunmayan uzak bir olaysa, bu tür düşlerin yalnızca denk gelişler olduğu ve yorumlanmaya değmeyecekleri açıktır (2002b: 436a9-436b12). Düşler denk gelişler, yani tesadüfi durumlar olarak alındığında bunları gönderenlerin tanrılar olması saçmadır; nitekim yalnızca en iyilerin ve akıllıların değil, herkesin, hatta hayvanların bile düş görmesi durumun böyle olmadığını gösterir. İnsan söz konusu olduğunda en canlı imgelere sahip olanların sıradan kişiler olmaları ve geleceğin onlara malum olması düşlerin tanrı tarafından gönderilmediğini kanıtlar. Zira Aristoteles’e göre düşleri gönderen tanrı olsaydı gündüz vakti bilge kişilerin düş görmeleri daha makul olurdu (2002b: 464a23-24). Oysa melankoliden mustarip olanları, sarhoşken uykuya dalanları ya da bomboş zihinleriyle ömrünü tüketenleri düşündüğümüzde, bu insanların maruz kaldıkları bütün etkilenimlerin olur olmaz imgelere yol açtığını hemen anlarız. Böyle insanlar imgelere kapıldıkları ve hiçbir harekete karşı koyamadıkları için bulanık imgelerle dolu düşlerini gelecekteki olaylara yorarlar, tez canlılıkları ya da yanar döner ruh halleri yüzünden bir an olsun dinginliğe ulaşamazlar (2002b: 463a13-464a). Dolayısıyla böyle insanların düşlerini birer neden ya da belirti saymak anlamsızdır; dalgalı sulardaki yansımaları andıran bu türden düşler, yorumcuların tahminlerini de boşa çıkarır. O halde Aristoteles’e göre düş görenler itibar edilmemesi gereken insanlar oldukları için düşlere de kuşkuyla yaklaşmak gerekir; dahası düşler tanrıdan gelmediği için onları yorumlayacak bir “peygamberler soyu” aramak boşunadır.

Herakleitos’tan Aristoteles’e uzanan kuşkucu hattı ve Platon’un belirli ölçüde katıldığı Pythagorasçı anlayışı dikkate aldığımızda düşlere dair problemin “bilim/sözde-bilim” ya da “mistisizm/fizyoloji” çatışmaları olduğu göze çarpar. Bu ise Aristoteles sonrası “düş bilimcileri”nin soruşturmayı birkaç bakımdan yürütmelerini zorunlu kılar. Düşlere dair fizyolojik açıklamalar, imgeleri günlük işlere dayandırmamızı sağlar ve bu yaklaşımla düşlere dair “bilimsel” bir açıklama geliştirilebilir. Yine düşlerin mistik yorumu fizyolojistlerin hareket kuramını doğruladığı gibi “anamlı” düşlere ilişkin bir ölçüt geliştirmenin de yolunu açar. Nitekim bedenin boyunduruğundan olabildiğince kurtulmuş sakin ve sarsılmaz zihinler, apaçık ve kendiliğinden anlaşılır düşlere gebedir. Buna karşın düşlerin kaynağı ve düşsel kehanetlerin güvenilirliği ile ilgili problemlere bir yanıt bulmak hala zordur, hatta düş görenlerin hali ve düşleri yorumlayanların

ustalığıyla ilgili yeni sorular da ortaya çıkar. Bu ise Stoa felsefesinde düş görme deneyimini incelemek için iyi bir gerekçe sunar.

3. Stoacı Düşler ve Düş Görenler

Stoacıların düşü nasıl tanımladıklarını ne yazık ki bilmiyoruz, hiçbir düş tanımı günümüze ulaşmadı. Bununla birlikte gerçekliği ve gerçeklikten çıkan kavrayıcı izlenimi (*phantasia katalēptikē*) açıklamak üzere düşten yararlandıklarını ve düşün kaynağına ilişkin çeşitli görüşler dile getirdiklerini biliyoruz. Stoacılar doğruluğun ölçütü olarak belirledikleri kavrayıcı izlenimi, imgelerden (*phantasma*) ayırmak için bir benzetme olarak düşü kullanırlar. Düşlerle imgeler arasında benzerlik bulunduğunu söylemek suretiyle imgelerin sahte zihin görüntüleri olduğunu ve düşte görüneni andırdığını ileri sürerler (Laertius, 1931: VII.50). İzlenimle imge arasındaki farkı belirginleştirmek için de bunların nereden kaynaklandığını soruşturmakla işe başlarlar. Buna göre izlenim ruhta ortaya çıkan ve hem kendini hem de kaynağını zihne gösteren etkilenimdir. Buna karşın imge ruhun akıldışı bölümünde ortaya çıkan nesnesiz bir çekimdir (Galen, 1879: 638.6-18; Nemesius, 1802: VI.171-173). Ama imgelerin nesnesiz olması hiçbir işe yaramadıkları anlamına gelmez, nitekim Stoacılar göre düşünce “akılla donatılmış canlı varlığın zihninde bulunan bir imgedir; imge akıllı bir ruhta ortaya çıktığında adını zihinden (*nous*) alır ve düşünce (*ennoema*) olarak adlandırılır” (Aetius, 1879: VI.11). Buna karşın akıldan yoksun canlıların da imgeleri vardır, fakat tanrılarda ve insanlarda imgelerin yanı sıra kavramlar da bulunur. Kavramlar kendinde herhangi bir varlığa ya da niteliğe sahip olmasalar da zihnimizde yer ettikleri için niteliğe ve varlığa sahipmiş gibi görünürler (Laertius, 1931: VII.61).

Bununla birlikte kaynağın, yani bir şeyin bulunması, izlenimleri imgelerden ayırmak için yeterli bir ölçüt olamaz. Nitekim bazı düşlerin ya da delilik halinde görülenlerin de kaynağı gösterilebilir. Bunun farkında olan Stoacılar böyle durumlarda ortaya çıkan imgeleri, yanlış izlenimler arasında sayarlar ve doğru izlenimin ortaya çıkabilmesi için nesnenin bulunmasının yanı sıra nesneye uygunluğu ve uygun koşulların oluşmasını da şart koşarlar. Yani bir izlenimin kavrayıcı ve doğru olabilmesi için bir şeyden kaynaklanması, tam da o anda o şeye uygun olması ve o şeyi algılayanın uygun koşullarda bulunması gerekir. Bu ise imgelerin, kavramların ve düşlerin daha önce algılanan bir varlığa dayandığı anlamına gelir; söz gelimi “kana bulanmış bu kadınlar, zalim ejderhalara benziyorlar” diye haykıran Orestes ya da düşünde kanatlı bir insan gören biri, düşün kurucu parçalarını önceden deneyimlemeli, deneyim yoluyla kazandıklarını zihni aracılığıyla birleştirmelidir (Empiricus, 1949: VII.56-60). Öyleyse tıpkı yanlış izlenimler gibi düşler de uyanırken algıladığımız şeylere dayanır; Stoacılar da Demokritos ve Aristoteles gibi gündelik deneyimle düşler arasında bağ kurarlar ve uyanırken bizi etkileyen şeylerin düşlerimizde de etkisini sürdürdüğünü kabul ederler. Düşleri nasıl tanımladıklarını bilmiyor olsak da Aristoteles’in yukarıda tanımını onaylamalarını bekleyebiliriz.

Düşleri imge türü olarak düşünmekle onlara bir yer tayin etmiş olsak da, bunları gerçek görüntülerden nasıl ayıracağımız hala belirli değildir. Nitekim deneyimlenmiş bir şeyin bulunması ve zihin görüntüsünün o şeye uygun olması, düşleri kavrayıcı izlenimlerden

ayırmaya yetmez. Bu noktada uyku halini bir koşul olarak düşünebiliriz ama bu durumda da esrime halinin akıldışı doğasını düşlere atfetmemize hiçbir şey engel olamaz. Eğer düşleri aklın sesinin kısılması ve akıldışı tutkuların galebe çalması olarak düşünürsek bunun esrime halinden hiçbir farkı yoktur, burada belirleyici olanın akıl olduğu açıktır. Zaten Stoacılar da insan ruhunun akıldan yoksun ve bilinçsiz bir haldeyken dizginlenmemiş dürtüleriyle hareket ettiğini, bu durumda esrime ve düşler yoluyla etkilenime açık olduğunu ileri sürerler (Cicero, 1923: I.4). Demek ki imgeleri, izlenimlerden ayırmak için başka bir ölçüte ihtiyacımız vardır. İyi bilinen bir örneğe göre Herakles Admetos'a kendini Alkestis olarak tanıttığında, Admetos kavrayıcı bir izlenim almıştır ama buna inanmamıştır; zira Admetos Alkestis'in öldüğüne ve bir ölünün dirilemeyeceğine inanmış, dirilen birinin ancak bir *daimon* olabileceğini düşünmüştür (Empiricus, 1949: VII.254-257). Burada uyanık olan kişinin izlenimi, gerçekten o anda orada olan bir şeyden kaynaklanır; örnekte hem gerçek olma hem de orada olma ölçütleri yerine getirilmiştir, buna karşın bu iki ölçüt izlenimin doğru olmasını sağlamamıştır. Demek ki kavrayıcı bir izlenim için uyanıkken dahi uygun koşullarda bulunan bir zihnin varolması şarttır. Bu ise ister uyanık ister uyumakta olsun algılayan zihnin durumunu göz önünde bulundurmaya gerektirir ve bu gereklilik hem düş görenlerin niteliklerini hem de düşün görene bağlı olarak değişen işlevini hesaba katmak demektir.

Düş görenin koşullarını dikkate alan Stoacılar, bu noktada Aristoteles'ten farklılaşırlar. Hatırlanacağı üzere Aristoteles sıra dışı insanların ya da anormal durumların aşırı hareketlere yol açtığını ve böyle hareketlerden kaynaklanan düşlerin de denk gelişler yerine belirtiler olarak yorumlanmasının yanlış olduğunu ileri sürmüştü. Gündelik yaşamın düşlere sirayet ettiğini ve düşler sayesinde şimdiye dair tahminlerde bulunmanın mümkün olduğunu söylemişti, fakat düşlerin geleceğe dair uyarılar olarak yorumlanmasına karşı çıkmış ve olağanüstü koşullarda görülen düşlerin anlamsızlığına yoğunlaşmıştı. Uykuya yönelik fizyolojik açıklamasında da etkilenime açık olmayı vurgulamış, dışsal nesnelere kaynaklanan içsel hareketleri ise düş görmenin nedeni saymıştı. Düşlerin sıklığı ve sürekli uykulu olmayla anormal durumlar arasında bir bağ olduğunu varsaydığı için uykunun duyumdan ve hatta bilinçten uzaklaşmak olduğunu ileri sürmüştü. Buna karşın Stoacılar ne olağanüstü koşullarda görülen düşleri anlamsız bulurlar ne de olağan koşullardan kaynaklanan düşlerin geleceğe yönelik uyarılar içermediğini düşünürler. Bunun nedeni yalnızca düş görenin koşulları değildir elbette, düş görenin zihinsel durumu ve düşlerin tanrı kaynaklı oluşu da imgelere anlam katmaktadır. İster sakin ve dingin ruhlar, ister aşırı hareketlere karşı koyamayan zihinler olsun, iki durumda da düşlerin tanrılarla bir ilgisi bulunur. Düşlerin içeriği gündelik deneyime bağlı olsa da tanrısal bir müdahale, imgelerin o şekilde görünmesine yol açar. Stoacılar göre düşler ruhlarımızın kendisinden çıktığı tanrısal doğadan kaynaklanır. Evren tanrısal bir akılla dolu olduğu için düş gören insanın ruhu tanrısal ruhlara temas edip onlardan etkilenir (Cicero, 1923: I.110). Bu yüzden Stoacılar düşlere dair fizyolojik açıklamalarla yetinmezler, düşleri denk gelişler olarak açıklamak yerine birer belirti/im sayarlar. Stoacılar göre kehanet "tanrılar tarafından gönderilen imleri (*signa*) anlama, görme ve açıklama gücü (Cicero, 1923: II.130)" olduğu için doğal kehanet türlerinden olan düş de imler arasında sayılır. Zaten uyku halinde duyularla bağını koparmış

ruhumuzun ne kadar güçlü olduğunu anladığımız gibi bunu bize gösteren doğanın desteğini de düşler sayesinde kavrarız (Cicero, 1923: I.129). Üstelik düşlerin varlığıyla tanrının varlığını kanıtlayıp düşlerde görülen imgeler sayesinde tanrının niteliklerini belirginleştirebiliriz. Nitekim Tertuillianos'a göre "Stoacılar Tanrının insana özgü her şeyi dikkatle gözettiğini ve hem kehanet sanatlarını ve bilimlerini korusun hem de doğal kehanete destek olsun diye düşleri verdiğini söylerler" (von Arnim, 1964: II.196).⁵

Bununla birlikte Cicero'ya göre düşe tanrısal kaynaklı olduğu için kutsallık atfedilmesi ve ruhun da tanrısal doğaya dayandırılması tutarsız sonuçlara yol açar. Nitekim Zenon'a göre uyku "insan ruhunun kasılmasından -bir bakıma kaymasından ve çökmesinden- başka bir şey" (Cicero, 1923: II.121) değilse düşlere böyle anlamlar yüklemek saçmadır. Eğer uyku zihnin istikrarını bozan bir durumsa düşlerimizde tanrılarla ya da kutsal ruhlarla iletişim kurmamız olanaksızdır. Oysa Pythagoras ve Platon'un uykuya ve düşlere ilişkin kuramları tutarlıdır: Onlar uyku sırasında bedenden bağımsızlaşan ruhun diğer ruhlarla sohbete daldığını düşündükleri için uykuyu bir kargaşa olarak ele almazlar; güvenilir düşler görmek için hem ruhumuzu hem de bedenimizi uykuya hazırlamamız gerektiğini söylerler (Cicero, 1923: II.121). Yine düşlere kutsallık atfetmekle onu doğal kehanet türleri arasında sayan Stoacılar, doğa yasalarıyla düşler arasında ilişki olduğuna dair hiçbir kanıt sunamazlar, sıraladıkları bir yığın alakasız düşte bazen geçersiz çıkarımlara bazen de yersiz analogilere başvururlar. Gündelik konuşmalarda duymaya alışık olduğumuz örnekleri sıralamakla düşler kuramını temellendirdiklerini sanırlar ama bunlar tesadüfe dayanır, düşler öylesine karmaşık ve belirsizdir ki kahinler bile başka kahinlere danışmak zorunda kalır (Cicero, 1923: II.144-145). Dahası Stoacılar zihinsel bir taşkınlığın ya da dizginlenmemiş bir duygunun etkisi altında öndeyide bulunmayı "kehanet sanatı"na dahil etmezler; burada akıldan ve ilkelerden yola çıkılmadığını, çıkarımdan ve imlerden de yardım alınmadığını belirtirler (Cicero, 1923: I.34). Buna karşın düşleri doğal kehanete dahil ettikleri için aslında kehaneti ilkesizlik ve akıldışılıkla ilişkilendirirler. Fakat böyle yapmakla kehanetin hem ilkeli hem de ilkesiz türlere ayrıldığını ileri sürmüş olurlar. Cicero'ya göre bu açık tutarsızlığı ortadan kaldırmak için düşlerin akıldışı olduğu söylenmeli ve sanata dayandığı ileri sürülen yapay kehanetlerin de hurafeler yığınınından ibaret olduğu kabul edilmelidir (Cicero, 1923: II.9-12).

Düşlerin doğasıyla ilgili Stoacı açıklamalar ve Cicero'nun eleştirileri kuramda önemli tutarsızlıklar bulunduğunu düşündürür. Fakat özellikle Poseidonios'un fizyolojiyle mistisizmi bir araya getirme denemeleri bu tutarsızlıkların farkında olduğunu ve sorunu ortadan kaldırmak için uğraştığını gösterir. Khryssippos sonrası Stoacı düş kuramı hem Aristotelesçi fizyolojiyle uyuşur hem de düşlerin kaynağı ve işlevi konusunda Pythagorasçı mistisizmin izlerini taşır. Belirtilmelidir ki Stoacılar, düşlerini konuşuran ya da esrik halde konuşan insanların kehanetlerini anlamsız sayıklamalar olarak

⁵ Cicero da Stoacıların bir yığın önemsiz düş örneğini bir araya getirdiğini belirtir ve iki düştü bahseder: Biri kimliği belirsiz bir cesedi gömen ve sonra düşünde bu adamı gören Simonides hakkındadır, diğerinde ise düşünde ölmekte olan dostunu gören bir adamın başına gelenler anlatılır. Cicero bu düşleri anlamlı bulmuyor görünse de Stoacı kardeşi Quintus bu düşleri aktardıktan sonra şöyle söyler: "Düşlerin tanrılar tarafından gönderildiğini gösteren daha güçlü bir kanıt olabilir mi?" (1923: I.57).

görmezler. Zira söylenenleri anlayan, ifadeler arasında bağ kurup bunları açıklayan kahinler düşlerdeki hakikati açığa çıkarırlar; düşleri kehanet sanatının malzemesi olarak kullandıkları için ilkesiz ya da akıldışı olan her ne ise onu akla, yönteme ve ilkeye dayandırır. Khryssippos'un da belirttiği üzere gerçek düş yorumcuları "tanrıların insanlara düşteyken gönderdiği imleri anlama ve açıklama gücü"ne sahip oldukları için ne hatalı çıkarımlarda bulunurlar ne de malzemelerini yanlış yorumlarlar (Cicero, 1923: I.118; II.130). Yine Khryssippos ve Antipatros gibi Stoacıların, düşlerin yorumlanması hakkındaki görüşlerini izledikleri Antiphon'a göre düşleri yorumlayanlar, ilhama değil sanata dayandıkları için müphem ve kuşkulu görünen düşlerden anlam çıkarmada ustadırlar (Cicero, 1923: I.39; 115-116). Bu ise Stoa felsefesinde de "peygamberler soyu" olarak düşünülebilecek insanların bulunduğunu gösterir.

Düşlere anlam katanların mahir insanlar olduğu kabul edildikten sonra düşlerin tanrısalının ruhların kutsallığıyla ilişkilendirilmesi gerekir. Zaten Poseidonios da tanrısal etkiyle düş görmenin üç yolu olduğunu söyler: "Birincisi ruh tanrılarla akraba olduğu için kendi başına alındığında zaten kahindir; ikincisi hava ölümsüz ruhlarla dolu olduğu için [ruhlar uykudayken] hakiki izleri alırlar; üçüncüsü ise tanrılar uykudaki insanlarla doğrudan konuşurlar" (Cicero, 1923: I.64). Poseidonios'un bu açıklamaları ilk bakışta mistik ve teolojik bir tınıya sahipmiş gibi görünür, nitekim tanrıların uyuyan insanlarla konuşması onların hayırsever olduğunu kanıtlamaya yarar: Stoacılara göre düşler sayesinde tanrılar insanlarla iletişim kurarlar; insanları sevdikleri ve iyiliklerini gözettikleri için düşlerde gönderdikleri işaretlerle geleceği bildirmek isterler. İnsanlar düşler sayesinde tanrıların insanlara karşı tutumunun nasıl olduğunu, onların hangi yollarla yatıştırılabileceğini ve insanı tehdit eden kötülüklerin nasıl önlenebileceğini önceden bilebilirler (Cicero, 1923: II.130). Buna karşın "ruhların tanrılarla akrabalığı" ve "havanın ölümsüz ruhlarla dolu olması" Stoa fiziğinin önemli kuramlarına işaret eder. Cicero da bilimsel yahut yapay olarak sınıflandırılan kehanetleri açıklamak için düşlere dair ayrıntılı incelemeler yapan Stoacının Poseidonios olduğunu belirtir (1923: I.129). Buna göre tanrılarla insanların akrabalığı akıl ortaklığını gösterir; akıl ortaklığı ise niceliksel bir farkın ve niteliksel bir ortaklığın ifadesidir. Stoa evreninde varolan her şey tek bir tözden, yani bedenli soluktan oluşur. Soluğun gerilim dereceleri varolanları birbirinden ayırır: Soluğun dördüncü düzeyinde akıl sahibi varlıklar, yani tanrılar ve insanlar oluşur (von Arnim, 1964: II.458). Nicelik bakımından böylesi bir benzerlik tanrılarla insanlar arasındaki iletişimin mistik bir anlayıştan ziyade "bilimsel" bir kurama dayandığını ortaya koyar. Bunun yanı sıra varolanların hepsi aynı tözden meydana geldiği için her şey arasında doğal bir bağ, yani sempati bulunması kaçınılmazdır. Haliyle kutsal ile olgusal, tanrısal ile insani olan arasında tözsel bir fark yoktur; evrenin parçaları birbirini tamamladığına göre tanrısal ve insani olaylar ayrı dünyaların olguları değildir. Benzer benzeri bileceği için tanrılardan kaynaklanan düşlerle beşeri olaylar arasında nedensel bir ilişki kurulabilir. Gelecekteki olaylar ile zihinlerimiz arasındaki nedensel bağlantıyı sağlayan soluk olduğuna göre kutsal doğaya başvurmak ve düşleri öndeyiler olarak yorumlamak mümkündür.

Stoa fiziğinde ayaltı-ayüstü dünya ayrımı olmadığı gibi dışsal hareketlerle içsel hareketleri keskin bir şekilde ayırmaya yarayan bir anlayış da yoktur. Dolayısıyla

Poseidonios'un açıklamaları Aristotelesçi hareket ayrımını ortadan kaldırmayı sağlar. Zaten "havanın ölümsüz ruhlarla dolu olması" da aynı varlık görüşünün ifadesidir, düş görmenin bu yolunda Poseidonios'un eklemeleriyle tamamlanan Stoacı sempati kuramı yine iş başındadır. Fiziksel açıdan düşünüldüğünde hem düzen hem de düzenleme ilkesi olarak iş gören kozmik sempati, düşlerin denk gelişler değil de belirtiler/imler olarak alınmasını mümkün kılar. Stoa evrenini baştan sona kuşatan ve her şeyin birbirine bağlı olmasını sağlayan bu kozmik güç evrende tesadüfe yer bırakmaz. İster uyanıkken algıladığımız olaylar ister düşlerimizde bize görünenler olsun, her şey birbiriyle bağlantılıdır, hem düşler hem de gerçeklik nedenler dizisinin bir parçasıdır. Aslında yalnızca havanın değil, her yerin her şeyle dolu olması, yani evrende etkileşimi önleyecek bir boşluğun bulunmaması sempatinin olanaklılık koşuludur. Bu haliyle şeyleri birbirinden ayırmaya olanak sağlayan gerçek bir sınır olamayacağına göre iç-dış ayrımı düşünsel bir gereklilikten ibarettir.⁶ Dolayısıyla havayı dolduran "bedenli ruhlar" her şeyle etkileşir ve hakikatin izini uyumakta olan insan zihnine işler. Şeyler arasındaki doğal bağ ya da birliktelik olarak düşünülen sempati düşleri gerçekliğe, geçmişe de geleceğe bağlar.⁷

Poseidonios'un sempati aracılığıyla teolojik düşlere "bilimsellik" kazandırması, Stoacı düşler kuramının fizyolojik işlevini belirginleştirmemizi sağlar. Bununla birlikte Stoacılar için düşlerin ahlaki bir işlevi de vardır. Sıradan insanlar olarak biz, günlük yaşamın taleplerine bağlı olduğumuz ve bedenlerimiz tarafından tutsak edildiğimiz için uyanık olduğumuz sırada tanrısal olanla bütünleşemeyiz. Ama bedenimiz ölü gibi yatarken ruhumuz en mükemmel haline ulaşır, duyuların etkisinden ve ruhu ağırlaştırıran bedenden uzaklaştığımız ölçüde tanrılarla temas kurmamız kolaylaşır. Dışsal uyarıcıların azalmasıyla tanrılardan ve diğer ruhlardan bize ulaşan imgeler düşlerimizi anlamlı kılar, buna karşın bütünüyle dingin bir ruha sahip olmadığımız için dışsal nesnelere tanrıların sesiyle karıştırırız. Açık ve güvenilir düşler görmek için yalnızca asil düşüncelerle dolu bir zihne sahip olmak yetmez, ayrıca başka tedbirleri alarak uykuya dalmak şarttır; kişinin düşlerden anlam çıkarabilmesi için saf ve temiz bir ruha sahip olması, bunun için kendini hazırlaması gerekir (Cicero, 1923: I.129). Bu öğütleri yerine getirerek uykuya daldığımızda ahlaki gelişimimize dair ipuçlarını

⁶ Stoacıların sınırı nasıl düşündükleri önemli bir tartışma konusudur. Plutarkhos Stoacı sınırın bedenler arasında bulunan bir bedensiz olduğunu belirterek Stoacıları eleştirir (Plutarch, 1976: 1080e-1081a); Poseidonios onun hem gerçekte hem de düşüncede bulunduğunu ileri sürer (Laertios, 1931: VII.135); Proklos ise sınırın bedenlerden farklı olduğunu ve yalnızca düşüncede bulunduğunu iddia eder (von Arnim, 1964: II.488). Bununla birlikte Sekstos Empeirikios "parça" ile "bütün" arasındaki Stoacı ilişkiyi aktardığı satırlarda bu terimlerin göreliliğini, göreliliğin de bizim bilincimizde bulunduğunu belirttiği (1949: IX. 352-353) ve Stoa fiziğinde "görelilik" tözsel bir değişime neden olmayan yegâne kategori olduğu (Simplicii, 1907: 166.15-20) için hem sınırın hem de iç-dış gibi ikiliklerin gerçek bir ayırmadan ziyade düşünsel ayrımlar olduğunu ileri sürmek makuldür.

⁷ Tarrant Poseidoniosçu düş kuramının Pythagorasçı ve Platoncu öğeler içerdiğini, Poseidonios'un özellikle *Phaidros* ve *Menon*'da temellendirilen anımsama kuramından ve Pythagorasçı gezgin ruh anlayışından etkilendiğini ileri sürer (Tarrant, 2000). Buna karşın Brittain Poseidonios'un Akademiacıların eleştirilerini ortadan kaldırmak için çabaladığını ve özellikle sempati aracılığıyla Aristotelesçi anlayışı geliştirdiğini iddia eder (Brittain, 2011).

düşlerimizde bulabiliriz. Nitekim Plutarkhos'a göre Zenon, ahlakımızı sınamak için düşlerden yararlanabileceğimizi söyler:

Eğer herkes uykularına dikkat kesilir, düşlerinde utanç verici hiçbir şeyden haz duymadığını ve korkunç yahut uygunsuz eylemlere izin vermediğini gözlemlerse ahlaki açıdan ilerlediğini anlayabilir, dahası ruhundaki imgelerin ve etkilenimlerin akıl tarafından uzaklaştırıldığına yönelik bir düşünceye ulaşıp dinginliğin berrak diyarına ulaşabilir (von Arnim, 1964: I.234).

Demek ki Stoacılar iyi düşüncelerle uykuya dalmamızı önermekle kalmaz, düşlerimizin gözlemcisi olmamızı da talep ederler. Fakat bu öğütler ve talepler aklın inzivaya çekildiği anda tutkuların ruhu ele geçirme tehlikesinden kaynaklanmaz; Stoacılar için tutkular ruhu bir anlığına ele geçirip sonra geri çekilen etkilenimler değildir, aksine tutkular ruha kuruldu mu tahtı asla bırakmazlar (Seneca, 1928: I.7; II. 2-6). Dolayısıyla Stoacılar için düşlere hazırlık ve düşler aracılığıyla ahlakımızı sınamak erdem yolunda ilerleme amacımızın aşamalarıdır ve bu haliyle hem uyku hem de düşler ahlaki bir işleve sahiptir.

Düşler erdem yolunda ilerleyen insanlar için sınama tahtası olsa da, ahlaki gelişimini tamamlamış insanların böyle bir sınamaya ihtiyacı yoktur. Sıradan insanların aksine ister uyanık ister uyumakta olsun tutkulara asla kapılmayan, hiçbir zaman yanılmayan ve şeyleri birbirine hiç karıştırmayan insanlar da vardır. Uyumakla beden ve duyuların etkisinden olabildiğince uzaklaşan Stoacı bilge, tanrısal olanla bütünleştiği için asla yanılmaz. Stoacılar tıpkı Aristoteles gibi içsel hareketin yatıştığı durumlarda görülen düşlerin daha açık ve berrak olacağını düşünürler. Fakat Aristoteles'in düş görmeyen bilgesinin aksine en anlamlı düşlerin bilgelere bulunacağını "ima" ederler. Bilgenin aynı zamanda kahin olduğunu (Stobaei, 1884: 114.17-20) söylemelerine rağmen bilgenin düşleri hakkında ne düşündükleri açık değildir, bu yüzden bunun ancak bir ima olduğunu ileri sürebiliriz. Eğer sarıh imgeler sakin zihinlere özgüyse en sahih düşleri bilgenin görmesi beklenir; nitekim Stoacı karışım kuramına göre zihin, soluğun belirli bir oranda bulunmasıyla "o" zihin olur ve mümkün olan en iyi karışım bilgenin zihninde ortaya çıkar, zaten dinginliği sağlayan da karışımın oranı yahut zihnin uygun gerilimidir (von Arnim, 1964: II.376). Bu yüzden Stoacı bilge dışsal hareketlere maruz kalsa bile bunları dengeleyebilir ve dışsal nesnelere kaynaklanan içsel hareketlerin ruhunu çalkalandırmasını engelleyebilir. Dolayısıyla bilgenin düşleri açık ve anlamlıdır, haliyle bilge hem düşü gören hem de yorumlayandır. Böylesi açık düşler yanlış yorumlanmaya elvermez, zaten hiçbir sanısı olmayan bilge kahinin yanlış sonuçlara ulaşması da olanaksızdır.

4. Sonuç

Fizyolojik açıklamaları mistik-teolojik yaklaşımlarla harmanlayan Stoacılar, düşlere dair yukarıda bahsi geçen problemlere çözüm bulmamızı sağlarlar. Stoacılar ve özellikle Poseidonios, düşlerin tanrısal kaynaklı olduğunu fiziksel kuramlara dayanarak açıklamayı başarır. Düşlerin tanrısal doğadan kaynaklanması ve varolan her şeyin bu doğanın bir parçası olması bütün düşleri "anamlı" kılmayı sağlar. Kozmik sempati

düşleri demokratikleştirirken düşlerin anlamını açığa çıkarmak hala azınlıklara özgüdür. “Peygamberler soyu”, yani Stoacı bilgiler, zihinlerinin fiziksel durumundan dolayı bu ayrıcalığı kullanırlar ve sanatlarıyla tanrıların varlığını kanıtladıkları gibi onların insanlara yönelik tutumunu da anlaşılır kılarlar. Kökeni itibariyle doğal ya da sanattan yoksun kehanetin bir türü olan düşler, bilge kahinler sayesinde sanata dayanan yapay kehanet alanının malzemesi olarak kullanılabilir. Esrime, çılgınlık ve ilham gibi akıldışı aşırılık hallerinin dile dökülemezliğine karşın onlarla aynı türden bir kutsallık olarak sınıflandırılan düşler, mahir yorumcular tarafından tercüme edilebilir; böylelikle düşler doğal kehaneti yapay olana bağlamayı sağlar, düşler aracılığıyla Stoacı kehanet kuramına tutarlılık kazandırılır. Dahası esrime yoluyla görünen tanrısal ilham, tanrıların varlığını kanıtlamayı sağlasa bile bundan hareketle doğanın düzeni ve bu düzenin nasıl işlediği anlaşılabilir; oysa düşlerin varlığı ve düş gören bilgelerin zihinsel halleri tanrının varlığını kanıtlamanın yanı sıra doğanın da nasıl işlediğini anlamamızı sağlar. Nitekim esrime Stoacı bilginin hiçbir zaman deneyimleyemeyeceği bir hal olduğu için bu akıldışı halin hakikate ulaştırıp ulaştıramayacağından asla emin olunamaz; bunlarla ilgili bilgi malumatın ötesine geçemez ve muammalarla dolu esrik sözleri yorumlayan kahinlik sanatı da nesnelleştirilemez. Buna karşın bilginin hem düş görme hem de düşleri yorumlama konularını eş zamanlı olarak doldurabilme olanağı düşleri esrik sözlere nazaran daha “bilimsel” bir içerik haline getirir. Düşler tanrılarla doğayı birlikte düşünmeyi, hatta bunları aynılaştırmayı sağlar. Son tahlilde Stoacılarla birlikte düş görme mistik olduğu kadar bilimsel, teolojik olduğu kadar doğal bir deneyim haline gelir.

KAYNAKÇA

- Aetius. Placita. H. Diels (ed.). *Doxographi Graeci* içinde (pp. 267-444). Berlin: Reimer.
- Amory, A. (1966). The Gates of Horn and Ivory. G. S. Kirk & A. Parry (Ed.). *Yale Classical Studies 20: Homeric Studies* içinde (pp. 2-57) New Haven: Yale University Press.
- Aristoteles. (2022a). Rüyalar. Y. Gurur Sev (Çev.). *Parva Naturalia*. (ss. 84-99) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Aristoteles. (2022b). Uykuda Kehanet. Y. Gurur Sev (Çev.). *Parva Naturalia*. (ss. 100-107) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Aristoteles. (2022c). Uyku ve Uyanıklık. Y. Gurur Sev (Çev.). *Parva Naturalia*. (ss. 67-83) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Artemidorus. (2012). *Artemidorus' Oneirocritica: Text, Translation, and Commentary*. (D. E. Harris-McCoy, Trans.), Oxford: Oxford University Press.
- Augustine. (1965). *City of God, Volume V: Books 16-18.35*, (E. M. Sanford & W. M. Green, Trans.), Cambridge: Harvard University Press.

Burkert, W. (1987). *Greek Religion: Archaic and Classical*, (J. Raffan, Trans.), Oxford: Blackwell Publishing.

Cicero, M. T. (1923). On Divination, W. A. Falconer (Trans), *On Old Age. On Friendship. On Divination* içinde (pp. 212-539), Cambridge: Harvard University Press.

Cicero, M. T. (2012). *Tanrıların Doğası*, (Ç. Menzilioğlu. Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Çakmak, C. (2005). Herakleitos'ta Uyku ve Rüyalar, *İnsancıl*, 2005, c. 4, ss. 1-7.

Dodds, E. R. (1951). *The Greeks and the Irrational*, California: University of California Press.

Empiricus, S. (1949). *Against Professors*. (R.G. Bury. Trans.). Cambridge: Harvard University Press.

Galen. (1823). De dignotione ex insomniis. C. G. Kühn (Ed.). *Galenus opera omnia VI* içinde (pp. 832-835) Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung.

Galen. (1879). *Historia philosophia*. H. Diels (ed.). *Doxographi Graeci* içinde (pp. 595-648). Berlin: Reimer.

Harris, W. V. (2009). *Dreams and Experience in Classical Antiquity*, Cambridge: Harvard University Press.

Herakleitos. (2005). *Fragmanlar*, (C. Çakmak. Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Hippocrates. (1931). Regimen IV-Dreams. W. H. S. Jones (Trans. & Ed.). *Hippocrates: Nature of Man. Regimen in Health. Humours. Aphorisms. Regimen 1-3. Dreams. Heracleitus: On the Universe* içinde (pp. 421-447) Cambridge: Harvard University Press.

Homeros. (2006). *Odyseia*, (A. Erhat & A. Kadir. Çev.). İstanbul: Can Yayınları.

Homeros. (2007). *İlyada*. (A. Erhat & A. Kadir. Çev.). İstanbul: Can Yayınları.

Kessels, A. H. M. (1969). Ancient Systems of Dream-Classification, *Mnemosyne*, Vol. 22, Fasc. 4, pp. 389-424.

Kessels, A. H. M. (1978). *Studies on the Dream in Greek Literature*, Utrecht: HES Publishers.

Laertius, D. (1931). *Lives of Eminent Philosophers Books 6-10*. (R.D. Hicks, Trans.), Cambridge: Harvard University Press.

Miller, P. C. (2015). *Geç Antikçağda Düş Görme: Bir Kültürün Düş Gücüne İlişkin Araştırmalar*, (M. Yolal, Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Oberhelman, S. M. (2013). Introduction: Medical Pluralism, Healing, and Dreams in Greek Culture. S. M. Oberhelman (Ed.), *Dreams, Healing, and Medicine in Greece* içinde

(pp. 1-30) Burlington: Ashgate Publishing Company.

Osmanoğlu, Ö. (2017). Aristoteles'in Rüya Teorisi ve 'Rüyalar Üzerine' Adlı Eserinin Çevirisi, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, ss. 139-173.

Nemesius. *De natura hominis. Graece et Latine*. (ed. Ch. F. Matthaei). Halle: Gebauer.

Platon. (1958). *Devlet*. (S. Eyüpoğlu & M. A. Cimcöz. Çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Platon. (2001). *Timaios*. (E. Güney & L. Ay. Çev.), İstanbul: Sosyal Yayınları.

Platon. (2012). *Phaidon*. (N. Kalaycı. Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Platon. (2016). *Sokrates'in Savunması*. (A. Çokona. Çev.), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Platon. (2020). *Kriton*. (E. Çoraklı. Çev.), İstanbul: Alfa Yayınları.

Plutarch. (1976). *Against the Stoics on Common Conceptions*. H Cherniss. (Trans.). *Moralia Volume XIII: Part 2*. (pp. 660-873) Cambridge: Harvard University Press.

Seneca, L. A. (1928). *Moral Essays Vol I*. (J. W. Basore. Trans.). Cambridge: Harvard University Press.

Simplicii. (1907). *In Aristotelis Categorias Commentarium (Commentaria in Aristotelem Graeca Vol VIII)*. (C. Kalbfleisch. Ed.). Berlin: Reimer.

Stobaei, I. (1884). *Anthologium Volume II*. (C. Wachsmuth & O. Hense. Eds.), Berlin: Apud Weidmannos.

von Arnim, H. (1964). *Stoicorum Veterum Fragmenta Vol. I-IV*, Stuttgart: Teubner.